

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ПОГЛЯД НА СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ПРАВ

Іляна Вікторівна ЗІНОВАТНА,

*канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
<https://orcid.org/0000-0002-3018-4934>*

Цінність ретроспективного дослідження будь-якого політичного, соціального, економічного та, особливо, юридичного явища полягає в можливості на прикладі історичних фактів побачити, яким чином воно розвивалось в царині становлення та еволюції конкретної нації, держави, культури або будь-яких інших координат. Так, становлення та подальший розвиток соціально-трудова прав та механізмів їх забезпечення і захисту починається в стародавні часи із зародженням концепції про права людини взагалі. На це вагомо вплинули філософські роздуми мислителів Давньої Греції та Стародавнього Риму. Тогочасні науковці розробляли та обстоювали ідеї рівності, волі, автономії та справедливості. При цьому людина в їх концепціях ставала центром усього буття. Як приклад, варто відмітити роздуми Епікура – давньогрецького філософ-матеріаліста, якого вважають творцем основ філософської концепції правового індивідуалізму та лібералізму, а також концепції етики, яка є утилітарною та оптимістичною. Людину філософ вважав центром, але кожна людина у житті повинна відповідати за вибір своєї поведінки. Так мислитель розглядав індивідуальну свободу та певну мінімальну автономію особи, називаючи людину «соціальним атомом». І ставив акценти на такому співжитті людей, щоб вони не заподіювали шкоди один одному. Обґрунтовував також ідею, що необхідно дотримуватись міри у всьому та будувати на цьому етику свого життя, задовольняючи природні, а не надумані бажання. Крім того, людина повинна вміти уникати страждань та гонитви за чуттєвими насолодами. Справедливість для Епікура була виражена у вмінні людей не шкодити один одному та не викликати гніву в інших [1, с.41]. В свою чергу, давньоримський політичний діяч республіканського періоду Марк Тулій Цицерон осмислював поєднання «справедливої людини та справедливої держави»; сформував концепт принципу рівності закону для всіх; розглядав три форми правління: демократія – відображення свободи, що панує серед усіх громадян, а монархія та аристократія – вияв мудрого правління на противагу демократії, пояснюючи це тим, що досягти повної рівності між людьми у демократії практично нездійснене завдання, виокремлюючи це як ваду цієї форми правління; запропонував четверту форму правління – змішану, яка здатна охопити

найкращі риси всіх зазначених форм; розглядав два види права: позитивне і природне [2, с.53].

В цей же історичний період зароджуються основи правового регулювання праці та захисту соціально-трудових прав, центром чого став Стародавній Рим. Для цієї давньої держави характерним був розподіл суспільства на вільних громадян та рабів, праця яких регулювалися виключно нормами приватного цивільного права. При цьому, відносини «господар-раб» ототожнювалися римським правом з відносинами господаря та його речі, що передбачало можливість здійснення стосовно раба всіх правомочностей, які складають право власності, – володіння, користування, розпорядження – аж до знищення раба, тобто умертвіння. Тому, жодних правовідносин, ні трудових, ні будь-яких інших, учасниками яких були б раб і господар, в той історичний період не виникало. Відносини, пов'язані з особистим наймом вільних громадян, у Стародавньому Римі реалізовувалися на рівні договору найму послуг [3, с.11-12].

На землях сучасної України концепції про загальні, соціально-трудові та інші права людини, а тим більше механізми їх захисту почали формуватися значно пізніше, за часів Київської Русі з VIII століття. Довгий час правова система давньоруської держави функціонувала на основі звичаїв, якими регулювалися всі суспільно-правові відносини, у тому числі в сфері праці. Ситуація змінилась із прийняттям в 1036-1037 роках першого кодифікованого юридичного документу, «Руської Правди», яка в багатьох аспектах вигідно відрізнялася своїм відносним гуманізмом і юридичною технікою від подібних європейських «варварських правд». Досліджуючи дане питання В.О. Тімашов вказав, що даний архаїчний Кодекс урегульовував широкий спектр суспільних відносин – у ньому містилися норми, що безпосередньо стосуються особи, її прав і свобод. Зокрема, широко врегульовувалися відносини власності і спадкові відносини. Низка норм закріплювала відсутність смертної кари, мученицьких покарань або катування під час допиту, обмеження, а згодом і заборону кривавої помсти, різноманітні правові механізми захисту життя, честі і гідності особи. Становище жінки за давньоруським правом було набагато вищим, ніж за давньогерманським та римським правом, в яких жінка, донька, дружина, мати завжди потребували опікуна і були все життя не правочинним, тобто не мали права голосу. Навпаки, в Україні жінка за життя чоловіка зберігала своє окреме майно, яке і після його смерті не входило до спільної спадщини: жінка ставала повноправною головою родини [4, с.172].

Окреме значення в «Руській Правді» відводилось питанням праці. Для забезпечення прав суб'єктів трудової діяльності вводився інститут договору, який мав чіткі часові межі, або конкретні умови виконання відповідної роботи. Крім того, Кодекс передбачав два види найманої праці – кабальну й повну. У разі кабальних відносин працівник зобов'язувався відпрацювати видані йому наперед грошові кошти протягом шести місяців. Якщо найманець відпрацював кабалу

(грошові кошти) за встановлений часовий період, то він виходив зі статусу найманого працівника та холопства. В іншому випадку – довічно перебував у владі господаря. У разі «повної праці» можливість виходу з холопства унеможлиблювалася [5, с.71].

Таким чином, зародження соціально-трудових прав та механізмів їх захисту припадає на стародавні часи та епоху раннього Середньовіччя (до XI-XII століття). В рамках даного історичного періоду відбулось філософське осмислення категорій «свобода», «справедливість», «право», що увійшли у зміст прообразу суб'єктивних людських прав. У цей же час зароджуються основи правового регулювання інституту найманої праці, а також пов'язаного із його реалізацією питань, зокрема, юридичного оформлення трудової діяльності, її оплати, розподілу робочого часу тощо. Крім зазначеного, на території тогочасної України було зроблено важливий крок у вигляді відходження від звичаєвого регулювання суспільно-правових відносин в бік нормативного, що виразилось у формі прийняття першого кодифікованого юридичного документу, - «Руської Правди». Даний акт став однією з перших пам'яток писаного права на території України, який визначив права, свободи та обов'язки населення держави, зокрема, соціально-трудового характеру, а також порядок вирішення окремих юридичних спорів.

Список використаних джерел

1. Турянський Ю.І. Становлення та розвиток прав людини в античні часи. Вісник національного університету «Львівська Політехніка». Серія: Юридичні науки. Т. 6. № 23. 2019. С. 39–44.
2. Мельник Н.В., Савайда О.І., Здереник І.В. Історичні періоди становлення і розвитку прав людини: міжнародно-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. №3. С.52-56.
3. Венедіктов С. В. Трудове право України: підручник. С. В. Венедіктов. Київ: «Видавництво Людмила», 2021. 216 с.
4. Тімашов В.О. Формування й закріплення інституцій прав і свобод людини в Україні (VI-XVII століття). Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2013. № 4(69). С.170-175.
5. Обущенко Н., Киян В. Основні етапи історичного розвитку системи трудового законодавства України. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2023. №2. С.70-76.